

Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Философски факултет
Катедра „Социология”

Момчил Емилов Христов

**БИОПОЛИТИЧЕСКО КОНСТРУИРАНЕ
НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО**

Изобретяване и усвояване на биополитически техники
от индустриалния градски център
до социалистическия хабитат

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
в професионално направление

3.1. „Социология, антропология и науки за културата”

Научен ръководител: **проф. дсн Майя Димитрова Грекова**

София, 2013

Дисертационният труд се състои от увод, изложение в три части, заключение и библиография. Общият му обем е 578 стандартни страници.

В библиографията са посочени 373 заглавия, от които 184 на български език и 189 на френски и на английски език.

Публикациите по темата са 7, от които 5 на български и 2 на френски език.

Научно жури:

проф. д-р Лиляна Димитрова Деянова – председател

проф. д-р Майя Димитрова Грекова

доц. д-р Андрей Викторов Бунджулов

доц. д-р Ина Димитрова Цацова

доц. д-р Мартин Стефанов Канушев

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на от часа в

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в кабинет 409, бул. „Цариградско шосе” 125, 1113 София, катедра „Социология, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски”.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД.....	3
I. ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА БИОПОЛИТИКАТА.....	11
I. 1. Властови отношения.....	13
I. 2. Техники и технологии.....	31
I. 3. Рационалности и управление.....	53
I. 4. Биополитика и градско пространство.....	71
I. 5. Биополитика и социалистически общества.....	89
I. 6. Обобщение и задачи на изследването.....	115
II. ГЕНЕЗИС И ФОРМИ НА БИОПОЛИТИЧЕСКИТЕ ТЕХНИКИ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО.....	121
II. 1. Основи на биополитиката на града.....	123
II. 2. Изкуства на движенията.....	143
II. 3. Проблеми на населението и реда.....	175
II. 4. Колективно здраве и морал.....	202
II. 5. Биополитизиране на хабитата.....	231
II. 6. Обобщение.....	273
III. КЪМ БИОПОЛИТИЧЕСКОТО КОНСТРУИРАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ХАБИТАТ ПРЕЗ 1950-те И 1960-те ГОДИНИ В БЪЛГАРИЯ.....	279
III. 1. Съветският опит.....	285
III. 2. Аксиоми на преноса и усвояването.....	296
III. 3. Политикономия на биополитиката.....	314
III. 4. Техники на населеното място.....	331
III. 5. Техники на хабитата.....	353
III. 6. На борба за висока санитарна култура.....	380
III. 7. Обобщение.....	398
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	402
БИБЛИОГРАФИЯ.....	410

УВОД

Дисертационният труд си поставя за **цел** да изследва зараждането, оформянето и преобразуванията на властовите техники за конструиране на градското пространство с оглед на регулиращия контрол върху различни аспекти от биологичния живот на обитаващото го население като раждаемост, заболяемост, дълголетие, смъртност, трудоспособност. Анализът си служи основно с концептуалния апарат на аналитиката на властта, разработвана най-вече през 1970-те години от Мишел Фуко, като се съсредоточава предимно върху неговото понятие биополитика. Така основен **предмет** на изследването е конструирането на биополитически техники за конструиране на градското пространство, схванати като рационално програмирани властови способности за въздействие върху биосоциални измерения и санитарно релевантни сегменти на един град за целите на регулиращия контрол върху здравето на населението. Възприетият **подход** се намира на пресечната точка между историческата социология на социализма, градските изследвания, изследванията на управляемостта (т. нар. *governmentality studies*).

Дисертационният труд се насочва към две **области на исторически интерес**, в които проследява рационалността, компонентите и основните властови операции на биополитическите техники на градското пространство: на първо място, това е ситуацията на зараждане на френската обществена хигиена от края на XVIII и началото на XIX в. като привилегирован случай на изработване на инструменти за справяне със санитарните проблеми на индустриализиращия се градски център; на второ място, това е България от 1950-те и 1960-те години и централното място, отредено на жилищната среда – схваната като хабитат – в общия стремеж към социалистическо преустройство на страната.

Основното **заключение** на настоящия дисертационен труд: в условията на социалистическо строителство се разгръща практическа, микрополитическа рефлексия върху формата и задачите на биополитически техники за конструирането на хабитата (и на свързаното с него населено място), която черпи основни ресурси от съветските стратегии по оздравяване на средата, но със самото това води до нахлуване на техники за упражняване на микровласт, които първоначално е трябвало да функционират в различна историческа конюнктура.

I. ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА БИОПОЛИТИКАТА

Първа част на дисертационния труд си поставя за цел конструирането на методологически инструментариум за изследване на биополитическите техники на градското пространство. Изпълнението на тази цел изисква реконструктивен прочит на тематично ограничен корпус от текстове на Фуко, в които той си поставя експлицитно въпроси около биополитиката като работна хипотеза, както и на текстове, които засягат пряко концептуалната матрица, която Фуко се стреми да изгради за целите на анализа на властта. Така конкретните задачи на отделните **глави** в тази част са: 1) анализ на текстовете, в които се заражда, кристализира и измества проблемът за биополитиката; 2) извличане на основни понятия, чрез които този проблем е бил рамкиран и анализиран; 3) адаптиране на тези понятия към изследване на биополитиките на градското пространство и

на социалистическите режими и общества, които да служат като инструменти за анализ в следващите две части.

I. 1. Властови отношения.

Изследването на биополитиката трябва да включва общите положения на Фукоянската аналитика на властта. Това твърдение произтича от наблюдението, че самият Фуко обвързва анализа на биополитическите форми на регулиращ контрол с анализа на дисциплинарни механизми, проведен в *Надзор и наказание*; доколкото, според него, биополитиката на населението и анатомополитиката (дисциплините) на човешкото тяло конституират двата полюса на модерната власт върху живота или т. нар. „биовласт”.

Следователно, биополитиката трябва, на първо място, да се подчинява на принципа за **методологически номинализъм**, според който властта няма същност сама по себе си, а представлява съвкупност от отношения, които могат да бъдат регистрирани в определена, исторически специфична ситуация, където различни актьори разгръщат стратегии за въздействие върху поведението на индивиди или групи и конструират тактики за постигането на стратегическите цели. Ето защо, при анализи на биополитически практики трябва да се обръща внимание върху **разпръснатостта и хетерогенността на властовите отношения**, върху тяхната **изначална нестабилност** и **принципна обратимост** от неразривно свързаните с тях действия по **съпротива**; и да не се предполага, че биополитиката се упражнява монолитно и безпроблемно от един единствен център на власт върху всички сектори в една социална ситуация. Като цяло, „биополитика” е понятие, което позволява да се схване спецификата на съвкупност от силово обтегнати властови отношения, в които основен залог е биологичният живот на едно население и които се произвеждат – само относително координирано – от множество точки в една историческа конюнктура.

Оттук и на второ място: а) биополитиката трябва да се мисли не като рожба на определена институция и нейните операции не трябва да бъдат виждани като локализирани изключително в институционалните апарати на държавата; вместо това, функциите на последните могат да бъдат разбрани, като се тръгне от множеството разпръснати (т.е. неконцентрирани) в едно общество пунктове, в които се упражнява биополитическа власт, а финализирането на институционалните функции според биополитически залози да бъде виждано като неравен и несигурен процес по „етатизиране” на биополитически механизми – поемането на биополитическите стратегии от макроагент като държавата трябва да бъде предмет на специален анализ, а не да се предпоставя като изходен пункт в анализа; б) анализът на биополитиката трябва да бъде радикално материалистически и да се съсредоточава върху изработването на начини за подчинение на **тялото** в качеството му на **биологичен организъм**, който изявява свойства, характерни за една съвкупност от индивиди – населението; в този смисъл, в него няма място за интерпретации в термини на идеология и идеологическа интерпелация, доколкото последните се фокусират единствено върху механизми за подчинение, които разчитат на и минават през „съзнанието” на „индивиди” или „субекти”: в перспективата на Фукоянската аналитика на властта „властта минава през телата”, а индивидът (субектът) е непостоянен ефект от начините на микрофизическо подчинение; в) анализът на биополитиката се съсредоточава върху конституирането на **поле на**

биосоциална реалност, в която трябва да оперират мобилизираните механизми на контрол, а не върху идеологическите маски и илюзии, които индивиди или институции изработват за целите по упражняване на власт – биополитическата власт се опира върху поле на **знание**, което ѝ е корелативно и което се конституира и измества с всеки ход на развитие на нейните механизми.

I. 2. Техники и технологии.

От централно значение за дисертационното изследване е наблюдението, че Фуко разгръща аналитиката на властовите отношения по посока на използваните средства за упражняване на власт. Тези средства той определя като техники, т.е. рационално програмирани и насочени рецепти за въздействие върху конкретни действия на визираните обекти (индивиди, групи, сегменти от телесността или статистически регистрирани променливи в биосоциалното съществуване на едно население). Така, като цяло, властовите отношения могат да бъдат анализирани не само през стратегиите, около които се организират въвличените в една властова конюнктура актьори, но и през техниките, с които те си служат при реализирането на тези стратегии и които представляват важен елемент от тактическия универсум в упражняването на власт. Следователно, едно историко-социологическо изследване на микровластовите отношения – които не могат да бъдат идентифицирани с държавни институции или да бъдат свеждани до функционирането на идеологическата надстройка, а оперират на капилярно ниво, без да е необходимо да бъдат препредавани от някакво индивидуално съзнание – може да се съсредочи именно върху **използваните техники за установяване, поддържане или трансформиране на определено властово отношение** (или сноп от отношения).

В тази връзка трябва да обърнем внимание на настояването от страна на Фуко, че самите техники са съставени от хетерогенни елементи, които са изобретявани, стабилизирани, сглабяни, съчетавани или преобразувани в зависимост от микрополитическите залози на конкретна властова конюнктура; а конкретната сглобка, характерна за една властова техника, сама се характеризира с тактическа специфика, доколкото позволява определени операции върху ясно дефинирани обекти на въздействие и намеса и по-точно върху техните специфични страни – напр. заболяемостта, дълголетието или трудоспособността и производителността на едно население – позволяващи стабилизиране или трансформиране.

При това обаче не трябва да се изпуска от поглед, че самите властови техники са оформяни и съдържат в себе си фрагменти от конюнктурно, политически уместно знание, което на първо място дефинира областта на намеса, наличните обекти, техните свойства, функционалност и податливост на изменения, и което Фуко предлага да виждаме като политическа технология.

Реконструкцията на Фукоянската аналитика на властта през фокуса на използваните техники за упражняване на власт и постигане на форми на подчинение позволява да бъдат направени обобщения с методологическа цел относно Фукоянското схващане за биополитиката като форма на модерна власт, които да обосновават и насочват историко-социологическото изследване на техниките за упражняване на биополитическа власт.

Биополитиката може да бъде разглеждана като съвкупност от властови техники за намеса върху елементи от биологичното и социалното съществуване на едно население; целите на биополитическите техники варират според

областите, в които те са мобилизирани, но могат теоретично да бъдат групирани около проблемите за упражняване на власт и поддържане на определени властови отношения. Поради обособеността им от конюнктурата, в която трябва да функционират, самите биополитически техники притежават специфична **история**, която може да бъде изследвана относително независимо от комплексността на ситуациите, в които те са привеждани в действие. Тази история показва тактическите им употреби в полето на властовите отношения, както и техните изработване, усъвършенстване, преноси, трансформации, комуникации помежду им и с други типове властови техники.

Като произтичащи и черпеци тактически знанияви ресурси от биополитически технологии, биополитическите техники са тясно свързани с обектите, към които се прилагат и съответно със знаниевите процедури по тяхното обективизиране; тези процедури по обективизация насочват към процесите по взаимното обособяване и поддържане между техники и обекти на намеса. Необходимо е да се повтори, но с различен акцент, че биополитическите техники не са дело само и единствено на държавни институции, но в определени исторически моменти техните употреби клонят към трайното им етатизиране. А появата и разгръщането на биополитически техники насочва към тяхната свързаност с хетерогенни процеси и оттук към опита им да отговорят на цели, които могат да имат не само политически, но и икономически характер; от централно значение е релевантността на биополитическите техники във връзка с проблеми на работната сила, стоящи пред политико-икономическата рефлексия и практика.

I. 3. Рационалности и управление.

Следващият момент от методологическата реконструкция, проведена в Първа част от дисертационния труд, засяга онзи аспект от Фукоянските анализи, който се съсредоточава върху рационалността, задействана във властовите стратегии, тактики и техники. Или иначе казано, според Фуко, упражняването на власт предполага ясно и отчетливо дефиниране на цели, калкулиране на различните форми и методи за тяхното постигане, изобретяване на програми за комплексно и продължително ръководене на поведението на визираните обекти на контрол.

Анализът на биополитическите техники, следователно, трябва да стъпва върху още един пункт от аналитиката на властовите отношения и да се стреми да регистрира опериращата в рамките на една властова ситуация политическа рационалност; или по-точно, политически рационалности, тъй като Фуко ясно демонстрира, че задачата не се състои в разкриване на трансценденталния разум, стоящ в основата на всяка власт, нито на монолитното разгръщане на нещо като всеобщо рационализиране (по Макс Вебер) на различните области на власт, а на различните **начини на рационализиране** на определени форми на упражняване на власт, на исторически развиващите се и често несъвместими помежду си принципи, според които се процедира при обмислянето на изработването на техники за намеса, на модалността на тази намеса, нейните привилегирани обекти и тъй нататък. Така като отделен предмет на анализ могат да бъдат отчленени процедурите, мисловните форми и аргументите в **рефлексите** върху изобретяването, усвояването и употребата, преобразуването и пр. на една или друга властова техника.

По-нататък, анализът върху начините на рационално програмиране на степените и формите на техническа властова намеса трябва да обърне внимание

на политическата рационалност, която прави от биополитиката специфична форма на **управление** или според избраната от Фуко формула – специфична съвкупност от методи и инструменти за ръководене на поведението на една биосоциална реалност като населението в неговото всекидневно съществуване, било в качеството му на работна сила, ангажирана в различни сфери на производителен труд, било извън сферата на производството. В този смисъл, историческите изследвания на Фуко показват, че именно политическата рационалност на управлението ще изведе на преден план държавата като главен агент в провеждането на биополитики, а не обратното.

Този етап от методологическата реконструкция води до няколко централни следствия. На първо място, като съвкупност от техники за въздействие върху биосоциални страни на едно население, биополитиката е заедно с това и специфична форма на политическа рационалност. В този смисъл, бихме могли да говорим за **биополитическа рационалност**. Тази рационалност не трябва да бъде мислена като интенция на един единствен субект или като ядро и ефект на всеобхватен процес на рационализация, а като регионално разпръсната в образуването си форма на рационалност, която е специфична за изследваната област и е несводима до други типове рационалност; оттук следва че тя е и особен тип политическо пресмятане на формите на намеса и използваните инструменти.

На второ място, биополитиката представлява специфична форма на управление, доколкото се стреми да действа върху действията на съвкупност от живи същества за постигането на определени цели. Тя може да бъде приоритет на държавни институции. Действията на тези институции и цялостната роля на държавата могат да бъдат разбрани като се тръгне от тактическите рационални пресмятания и стратегическата конюнктура, която те образуват, и от приписваните от тях роли на държавните органи в практиките на управление. Заедно с това, биополитиката цели ефекти, които са релевантни на държавните цели в измерения, дефинирани от конкретна форма на политическа рационалност. Така може да бъде изследвана употребата на различните способности за упражняване на биополитическа власт като се следи за начините, по които тези употреби работят за свързването в здрава хватка на биологичния живот на едно население и модусите на държавно управление и индуцира процеси по „етатизиране на биологичното”.

I. 4. Биополитика и градско пространство.

Въпреки че Фуко засяга само периферно връзката между биополитика и градско пространство, подобно концептуално приближаване за изследователски цели е възможно и богато на теоретични следствия. За да бъде по-ясно експлициран този пункт, се налага да бъде разгледано по-общото концептуализиране на темата за пространството в контекста на проблематиката за властовите отношения, стратегии, тактики, техники, рационалности.

За Фуко пространството не е даденост и не е хомогенна цялост; всъщност, той предпочита да говори по-скоро за пространства и за различните процедури по тяхното конструиране за целите на упражняване на власт. Пространството си има история, която е микрополитическа от край до край: става дума за разглеждане на различни властови процедури, които организират пространствени форми в зависимост от рационално положените цели, които стоят пред едно управление. Така може да се забележи, че едно пространство –

като това на едно училище, на една фабрика, на една казарма или на един затвор – е сегментирано в зависимост от функциите, които трябва да бъдат наложени на обитаващата го съвкупност от индивиди: то е ясно отграничавано от други (външни) пространства, с което препятства, на един първи етап, определени движения; то е разграфявано на отделни зони, в които са помествани отделни индивиди, според задачите, които са им поставени – с което техните действия и взаимодействия помежду им са ограничени втори път и са канализирани в точно определени посоки; пространството, най-сетне, концентрира в себе си различни властови способности – архитектурни уредби на интериора, например, които имат свойството да подтикват към действие, да го моделират, да позволяват по ефикасно упражняване на власт.

Така например, играта на прозрачни отвори и стени в един военен колеж от XVIII в., която Фуко анализира във връзка със зараждането и усъвършенстването на дисциплинарите техники в *Надзор и наказание*, показва в концентриран вид различни властови операции, които може да изпълнява една пространствена организация: през страничните прегради на работните килии, в които са помествани обитателите на колежа, тя прекъсва нежеланите контакти и подтиква към усамотено усърдие на всеки от субектите; през фронталните витражи, които гледат към коридора, тя позволява непрестатен и ефикасен надзор върху поведението на интернираните. От друга страна, организирането на пространството на един производствен цех в редици и колони и в зависимост от специфичната задача, отредена на всеки от намиращите се вътре работници, позволява индивидуализиране на съвкупността от тела, санкциониране на нерегулярните струпвания, йерархизиране на множеството, непрестатен надзор посредством зоните на видимост, които оформят отчленените една от друга работни маси. Така можем да кажем, че пространството в анализите на Фуко фигурира като **властови оператор**.

Оттук – и във връзка с биополитическата проблематика – могат да бъдат изведени следните обобщения с методологическа цел. Биополитиката може да бъде изследвана като съвкупност от техники за обработване и организиране на пространството с цел превръщането му в оператор на биополитически контрол. По-конкретно, тя включва съвкупност от специфични техники за конструиране на градското пространство *in toto* и на сегменти от него с цел въздействие върху здравното ниво на обитаващото го население; в тези операции тези техники са тясно свързани със собствено техническите и инженерните практики по конструиране на пространството и всъщност са неотделими от тях. На второ място, биополитическите техники на пространството се впитват в самата материалност на архитектурната и/или градоустройствена уредба на едно пространство (или съвкупност от пространства) и така оперират през нея; те могат да бъдат разглеждани като политически програми за организация на пространството за постигането на съвкупност от разнородни, но взаимопреплитащи се цели. Трето, биополитическото организиране на едно пространство е инструмент за управление, доколкото цели въздействие върху действията на други посредством структурирането на техния пространствен опит. Според изтъкнатия по-горе принцип на взаимосвързаност между власт и съпротива, можем да очакваме, че реализирането на едно биополитическо организиране на пространството по необходимост е изложено на серия от субверсивни употреби на това пространство, доколкото то е тактически елемент в ситуации на сблъсък и битка между различни актьори. За разлика от дисциплинарите техники, които работят в „празно пространство” и се стремят да го нормират, биополитиките вземат под внимание „налични” в едно

пространство (естествени) дадености и се стремят да нормализират свойствените им движения според присъщите за тези дадености естествени норми, за да осигуряват тяхното оптимално разпределение. Въпреки че дисциплинарни и биополитически техники се разполагат на различни нива и визират различни типове обекти – тук индивидуално тяло, там колективно образувание като населението – в определени стратегически ситуации те могат да се артикулират във формата на организацията на едно пространство на обитаване. С оглед на тези пределно общи указания, както и на направените в края на всяка от предходните глави, бихме могли да говорим за **биополитическо конструиране** на градското пространство.

I. 5. Биополитика и социалистически общества.

Употребата на Фукоянски понятия като дисциплина, биополитика, управляемост, комплекси на власт-знание и др. за целите на исторически изследвания на социалистическите общества/режими би могло да породят серия от възражения относно нейната уместност: в крайна сметка, ситуацията, които анализира Фуко, са тясно обвързани с исторически процеси, характерни за т. нар. модерни западни общества и политически режими. По тази причина, едно изследване на биополитическите техники на градското пространство в ситуации, категоризирани обикновено с термина „социализъм”, което се придържа стриктно към Фукоянския инструментариум, не би могло да си спести обсъждане на този проблемен пункт.

Конкретната теза, която тази глава защитава, е, че разгледаните в предходните глави анализи върху концептуализирането на биополитиката през понятията властови отношения, техники и технологии, политическа рационалност, управление и техники на конструиране на градското пространство имат в очите на Фуко свое естествено продължение по посока на социалистическите исторически реалности. Трябва обаче да се направи уточнението, че тук опитът е да бъдат реконструирани скиците на различни хипотези във връзка с възможността за изследване на биополитически техники и механизми в т. нар. „социалистически общества”, които Фуко нахвърля в различни свои изследвания, статии и интервюта, а не за извеждане на завършени теоретични построения върху тази проблематика; тъй като самият Фуко не е провеждал систематични изследвания в тази посока.

Тръгвайки от изследователски скици и хипотези, които Фуко конструира, можем да заключим, че неговата методологическа позиция по отношение на историко-социологическите изследвания на властта в социалистическите режими и общества стои категорично встрани от „тоталитарната” парадигма, която акцентира върху тоталния контрол от страна на държавата, идеологическото индоктриниране като основен инструмент за упражняване на власт, атомизирането на индивидуалното и колективното съществуване и формирането на покорни маси от едноизмерни индивиди. Но неговата позиция не може да бъде безпроблемно идентифицирана и с т. нар. „ревизионистка” парадигма, която набляга основно върху определени нива на социалното съществуване, които остават резистентни към и следователно по същество незасегнати от властта на държавните институции и могат във всеки един момент (волево?) да образуват движения на мащабни съпротиви, които подкопават самите устои на един социалистически режим. Вместо това Фуко предлага инструменти за анализ на специфичните конюнктури, в които

различни биополитически техники – чиито процеси на зараждане могат да бъдат проследени далеч преди основополагащи събития като революцията от 1917 г. – се оказват **тактически уместни** в стратегии по социалистическо строителство. Така могат да бъдат формулирани хипотези относно преноса и трансформацията на биополитически техники за конструиране на градското пространство в процедурите по изграждане на социалистически управляемо градско пространство.

По-общо, вместо да предлага парадигма за виждане на социализма от сталинистки или друг тип, Фуко се опитва да пренесе формалните принципи, които предлага неговата аналитика на властта върху исторически ситуации, които притежават относителна специфика спрямо изследваните от него, но в същото време биха могли да се окажат и тясно свързани с тях. Става дума за формулиране на зрителен ъгъл към властовите отношения, техники, рационалности и пр., който се основава на пределно общи методологически положения и не претендира за фундаменталистско теоретизиране върху властта, от което впоследствие да бъдат извеждани характера и природата на властовите отношения в социалистическите режими. Така изследването на спецификите на последните може с основание да стъпва на Фукоянски понятия, без при това да попада в клопката на анахронично възпроизводство на находките, които самият Фуко прави в своите конкретни исторически анализи.

Реконструкцията в тази глава отвежда до следните методологически указания. На първо място, като специфична съвкупност от техники за упражняване на власт, биополитиката може да бъде пренасяна не само в ситуации, които по традиция са мислени през категорията капитализъм, но и към исторически форми на социално свързване, които зоват себе си и са назовавани отвън като „социалистически”. Преносът на биополитически техники в социалистически режими трябва да бъде разглеждан и анализиран и като трансформация и адаптиране на тези техники, които са катализирани от множество специфични за определена стратегическа ситуация политически цели; по този начин, биополитическите техники получават конкретна тактическа уместност с оглед на концептуализирането на залозите, които представляват здравето и възпроизводството на населението. В тази връзка, можем да допуснем, че една от формите на проблематизиране на биологичните измерения на колективното съществуване в социалистическите общества обособява като конкретен политически залог връзката между здраве, възпроизводство и нива на производителност на „социалистическото” население (които са едновременно негова характерна черта и политическа цел за постигане). Най-сетне, биополитическите техники за конструиране на градското пространство трябва да бъдат изследвани като намиращи в това проблемно поле точки на закрепване и намеса.

I. 6. Въпроси, които ориентират изследването.

Вследствие от направената реконструкция с методологически цели могат да бъдат формулирани две серии от изследователски въпроси, които са съобразени с изведените в края на всяка глава следствия и указания за посоките на анализ на биополитическите техники на градското пространство.

Какви са основните **елементи**, от които е съставена биополитическата рационалност, съгласно която градското и жилищното пространство се обособяват като съвкупни обекти на техническа властова намеса? По какъв

начин самият град / хабитат е разграфяван от различните биополитически техники? Кои са привилегированите **зони**, определяни като влияещи върху колективното здраве, и какви са модусите на влияние, приписвани на тези зони: специфичните им вътрешноприсъщи характеристики, патогенните комбинации между тях, регистрираните ефекти върху хигиената на населението, които провокират политическа тревога и изискват специфична грижа? Кои са основните вътрешноприсъщи за градското пространство и за хабитата **фактори**, които трябва да бъдат взети под внимание и според какви принципи те биват отчленявани и йерархизирани? Какви общи исторически **тенденции** на трансформация могат да бъдат открити в биополитическото рационализиране и концептуализиране на проблемите на едно градското пространство / хабитат?

Кои са основните властови **операции**, характерни за биополитическите техники на конструиране на градското пространство и на хабитата? Каква е **практическата програма**, която пресича тези техники, и какви са формите на практика на градското / жилищното пространство, които те полагат? Как биополитическите техники на града / хабитата визират своите специфични **обекти**? Как последните са знаниево разчленявани и съчленявани, за да оформят собствено обективната и позитивна мишена, към която се насочват биополитиките на града / хабитата? Спрямо какви **формални властови принципи** са определяни модалностите и интензитета на техническа намеса? В какви стратегически пунктове техники и обекти се свързват помежду си и образуват ансамбли? Какви са, най-сетне, градските и жилищните форми, процеси, тенденции, към чието установяване клони мобилизирането на една или друга биополитическа техника? И какви общи исторически тенденции на трансформация могат да бъдат наблюдавани у техниките, техните обекти и начини на употреба?

II. ГЕНЕЗИС И ФОРМИ НА БИОПОЛИТИЧЕСКИТЕ ТЕХНИКИ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО

Втора част от дисертационния труд се съсредоточава върху историческите измерения на биополитическите техники на градското пространство, които се обособяват на първо място в буржоазна Франция от края на XVIII и през целия XIX век; тя се интересува преди всичко от рефлексите върху различните форми на техническа намеса върху различни сегменти от града за целите на регулиращия санитарен контрол над неговото население, както и от кристализирането и трансформирането на тези форми. Изследването се разгръща около следните проблеми ядра: зараждане на формите на биополитическото рационализиране на града около задачите на обществената хигиена; техницизирането на хигиенната намеса върху биосоциални аспекти на града; обособяването на здравето на населението като проблем пред политическия ред и реогранизирането на градското пространство за целите на конституирането на подобен ред; концептуализирането на отношението между колективно здраве и морална свързаност между индивиди и групи в едно градско население; изпъкването на хабитата като централен санитарен залог и формите на неговото биополитизиране.

II. 1. Основи на биополитиката на града.

Конституирането на биополитическите техники на градското пространство и на стратегиите, в които те могат да бъдат мобилизирани, е свързано с обособяването на два полюса в разгръщането на биополитическите рефлексии и намеси: около **реорганизирането на материалната среда на съществуване на едно население** и около **реформирането на неговото поведение**. Като и двата полюса, край които гравитират различните технополитически намеси, са свързани главно със зараждането в края на XVIII в. на обществената хигиена като дисциплина на научно изследване и производство на практически програми за регулиращ контрол върху колективното здраве. В биополитиките на града от XIX в. тези полюси са неотделими един от друг и може да се каже, че се конституират взаимно. Тяхното отделно разглеждане е продукт единствено на теоретична абстракция за целите на анализа.

Първият полюс предхожда с няколко десетилетия конституирането и относителното автономизиране на втория и обхваща широк спектър от елементи, които се простират от влажността на почвата и миризмите на градския въздух до архитектурния порядък в градското пространство: височина на къщите, широчина на улиците, павиране и пр. Този полюс се оформя категорично около средата на XVIII в. с утвърждаването на неохипократическите медицински теории за природата и произхода на епидемиите и приписването на причините за тях на т. нар. „зловонни миазми”. Полюсът, организиран около проблемите на колективните навици, които влияят върху поддържането или нарушаването на здравето на населението, е тясно свързан с предходния, но се оформя категорично около началото на 1820-те години. Това е свързано основно с усъвършенстването на статистическите методи за обективизиране на демографските феномени и прогресивното усвояване на тези методи от страна на лекари и хигиенисти. Постепенно се обособяват специфични групи с присъщите за тях място на обитаване, всекидневни практики, професии, степен на богатство или бедност, дори характерна мебелировка на жилището, средна продължителност на живота, възрастови разпределения на заболяванията.

Хигиенната рефлексия върху техниките на санитарна намеса в различни морбидни топоси в градското пространство е свързана преди всичко с различни проучвания относно опасностите, които индустриализиращият се град изправя пред неговите обитатели, и бавното кристализиране на биомедицинско знание, което едновременно да насочва практиките по наблюдение и да акумулира техните резултати. Така в обсега на биополитическите намеси навлизат различните индустрии, гробищата, кланниците, каналите (в по-голямата си част открити), боклучищата, болниците, затворите, тесните улици, затворените пространства като църквите или театралните зали, чиято вътрешна архитектура не позволява на въздуха да циркулира свободно и задушава, мрачните вътрешни дворове на къщите; но също и проблемите на пренаселването на една градска структура с нейните квартали. Оформя се съвкупна стратегия по „оздравяване” (или т. нар. *assainissement*) на града като среда на съществуване с всички нейни материални съставки – от архитектурата на сградите и организацията на уличното пространство, през уредбата на дома, до регулиране на броя и потоците от население, които циркулират и усядат в града. Така биополитическата логика се просмуква в техническата рационалност и практика *per se* и няма нищо учудващо, че инженерните науки и архитектурата заемат

решаващо място в изработването на властови техники за решаване на биополитически формулирани проблеми.

От своя страна техниките на хигиенно морализиране на населението трябва да съпътстват мерките по санитаризиране на материалната среда на съществуване: тяхната цел е да преобразуват дремещата във всяко невежество по отношение на здравните изисквания и норми съпротива в поведение, което се развива в синхрон с кодираните в една инженерно-архитектурна организация на града функции, както и с действията на „администрацията” в лицето на здравните съвети, на комитетите по чистота и на действащата по време на епидемии градска и погранична санитарна полиция. Оздравяването на населението не може да разчита единствено на оздравяване на неговата среда на живот, а налага и въздействие върху неговия морален профил.

II. 1. 2. Изкуства на движенията.

Биополитиките на града, фокусирани върху реорганизирането на материалната среда на съществуване, черпят теоретично и рационално основание от господстващата през XVIII в. и по-голямата част на XIX в. медицинска теория за епидемичния процес, според която основните морбидни фактори са разпространяваните във въздуха миазми. Иначе казано, болестите, които уязвяват едно население, биват произвеждани от химически по състав миазми, които произлизат под формата на отровни и задушливи изпарения от нечисти места като застояла вода или гниеща органична материя. Акцентът, следователно, е поставен не толкова върху предаването на зараза вследствие на контакт със заразен индивид, а върху т. нар. „инфекциозно огнище”, което разпръсква болестта чрез заразен въздух – главен медиум на епидемичната болест. Това е и принципът, който стои в основата на медицинското обяснение на зараждането и разпространението на болести като холерата, жълтата треска, чумата, петнистия и коремния тиф, маларията.

Посредством теорията на миазмите в практическата област на хигиенистките проучвания и интервенции навлиза цяла серия от елементи на градското пространство, които представляват условия за производство на миазми, а значи и на колективни опасности. Като цяло, това са всички места, в които въздухът е замърсен и издава нездравословността си чрез неприятна миризма; но и всички пространства, които са способни да влошат качеството на въздуха. Това могат да бъдат, например: различни водоеми като реките, поточетата, блатата в рамките на града, където водата изпитва слабо движение и не отмива разлагащите се в нея и по бреговете материи; канали, канавки, клоаки, тоалетни, сметища, торища, които пропускат и изпускат задушливи газове; гробищата и екарисажите като пространства на разлагане *par excellence*; различните индустрии, чиито твърди и течни отпадъци и изпарения периодично отравят атмосферата на града; но и пространства като някои къщи, сгради на учреждения (като болниците и затворите), улици и дори цели квартали, които поради спецификата на проектирането си не позволяват свободното циркулиране на въздушни потоци и сами конституират инфекциозни огнища; най-сетне, самият град, в неговата материална и социална цялост може да представлява подобно огнище по време на епидемия, като по този начин посочва – подобно на болен организъм – зле функциониращите и направо болестотворни страни от неговата пространствена организация.

Така, най-общо, една съществена част от развиващата се от средата на XVIII в. биополитика на града – а именно политиката на материално реорганизиране на биосоциалната среда на съществуване – се представя, на първо място, като съвкупност от техники за регулиране на характерните за едно обитавано пространство движения на елементи, които са в тесни отношения с основния причинител на инфекциозни заболявания и следователно сами играят ролята на морбидни фактори. Иначе казано, контролът върху биологичното съществуване на едно градско население минава неизбежно през въздействие върху формите на движение и отношенията, в които влизат въздух, вода, слънчева светлина, почва в едно градско пространство; нещо повече, в биополитическите концептуализации тези четири „природни“ фактора изграждат медицинската конституция на това пространство и посочват формите на намеса за целите на нейното трансформиране. В произтичащите оттук биополитически инициативи за въздействие върху средата операциите на властовите техники визират преди всичко кръговрата и съотношенията между тези конституенти на градската среда – в техните позитивни или патологични прояви върху колективното здраве. Става дума, например, за способности по оздравяване, които целят предотвратяването на влага и процесите на загиване, от които произлизат миазмите: техники на проветряване като сегментирането на градското пространство на производствени и жилищни зони, с което се цели предпазване на жителите от вредните еманации на бързо растящата химическа индустрия; или увеличаване на уличната широчина за целите на ефикасното проветряване на града; техники на ослънчаване като регулиране на отстоянието между отделните сгради, което отново да съдейства за проветряването на пространството, но и за по-доброто му ослънчаване, което да осигури бързо премахване на влагата по улици и площади; техники по дрениране като изграждане на система от канавки и подземни канали, които да отводняват територията на града и които действат в съчетание с павирането като още един способ за борба с влажната почва; както други технически мерки, които са замисляни именно като **изкуства на провокиране на санитарно релевантни движения на въздух, вода, слънчева светлина**.

II. 1. 3. Проблеми на населението и реда.

Така описаните „изкуства на движението“ получават собствено политическа уместност във връзка с конституирането на диференциран аналитичен поглед към демографската разнородност на ефектите, произвеждани от патологичните процеси, които заплашват едно градско население. В контекста на френския XIX в. две основни теми водят до специфициране на тактическата употреба на биополитическите техники на конструиране на градското пространство и до конституирането на съвкупна (въпреки хетерогенността на техниките и употребите) стратегия: темата за свързаността между колективно здраве и благосъстояние и произтичащата от нея тема за влиянието на здравното състояние на различните сегменти на едно население върху стабилността на социалния и на политическия ред; като обособяването на тези две теми се случва в рамките на принципите на биополитическата рационалност, пронизваща изследванията в областта на обществената хигиена. Тук капитални са изследванията на френския хигиенист Луи-Рене Вилерме върху смъртността от холерната епидемия от 1832 г. в различните парижки квартали, които установяват статистическа зависимост между икономическия статус на

отделните квартали и нивото на смъртност в тях и по-общо зависимост между здравето равнище на сегменти от населението и тяхното материално благосъстояние като жилищни условия, приходи, хранене и прочее. Тезата на Вилерме е, че въздействието на елементите на медицинската конституция на средата не може да бъде отделено от влиянието на тези социални условия, които той редуцира до икономическото състояние, характеризиращо една или друга група. Следствието за биополитическите стратегии и тактики е, че социално и биологично, икономическо и географско действат в синхрон и тяхното разграничаване по отношение на колективните проявления на болестта би било плод на абстракция. По този начин отделните сегменти на градското население проявяват различни нива на уязвимост към инфекции, а с това недвусмислено сочат и противоположни физически способности като производителност, дълголетие, ръст, годност за военна служба. Градското пространство, с неговите специфични епидемични и инфекциозни рискове пред конституцията на колективните организми се обособява като един от най-значимите фактори на въздействие върху работната сила като физическа способност за производство на икономическа стойност. Но оттук и политическите опасения и тревоги: диференцираното поразяване на градското население от епидемии и изпъкващата материална нищета са свързвани с прогресивното физическо израждане на френската нация, с отслабването на нейните производителност и военна мощ, както и с все по-отчетливата опасност от революция и бунтове в работническите среди и квартали, които са виждани едновременно като ефект от разгръщането на епидемии и като техни подбудители (поради несанкционирано смесване на тела, употребата на алкохол, която отслабва конституцията на организма); за рефлексите, произвеждани от хигиенни, филантропични и икономико-политически позиции, емблематични случаи представляват размириците веднага след холерната епидемия от 1832 г., както и работническите бунтове в Париж и Лион през 1833-4 години.

Биополитиката на града е призвана да определи не само инфекциозните огнища, които отравят физическата конституция на обитателите; тя трябва да разследва произхода и разпространението на инфекции от по-различен порядък – а именно революционните настроения и революциите, – които са не по-малко вредни за здравето, производителността и мощта на едно население, доколкото разстройват неговата морална конституция. Следователно, техническите мерки за санитарна намеса, които трябва да бъдат предприети, ще препятстват с едни и същи операции епидемични и политически опасности пред социалния порядък. Така освен релевантност по отношение на икономическите залози в капиталистическата форма на производство, мобилизирането на биополитически техники при реорганизирането на пространствения ред в индустриалния център има и собствено политически функции; тъй като новата работническа ситуация се оказва инкубатор на подривни практики. Градоустройствените решения на барон Осман от края на 1850-те добре изразяват тази комбинирана биополитическа стратегия: разрушаването на старите централни квартали на Париж, с техните тесни, криви и влажни улички, многобройно население от бедняци, скитници и работници от нисък ранг, е съчетано с изграждането на стройна улична мрежа от широки булеварди и солидни, хигиенно издържани жилищни сгради, които да оздравят политически и санитарно пространството и неговите обитатели. По думите на самия Осман, задачата на подобни намеси е, „[д]а се осигури общественото спокойствие чрез създаването на големи булеварди, които да позволяват движението не само на въздух и светлина, но и на войсковите части, и посредством тази хитра

комбинация да направят народа по-здрав и по-малко предразположен към бунтове”.

II. 4. Колективно здраве и морал.

Политическата уместност на биополитическите техники на градското пространство би била непълна, ако те не бяха съпътствани от концептуализации относно моралната конституция на визираните населения и съответно от тактики на моделиране / реформиране на тази морална конституция посредством реорганизирането на материалните елементи на градското пространство. Биополитическите рефлексии и програми за управление на градския живот физическата и моралната конституции на едно население са разглеждани като неразривно свързани величини. Иначе казано, проблемите на (обществения) морал изпъкват като релевантни на задачите, стоящи пред обществената хигиена, тъй като социалните връзки, които той конституира и прави възможни (а неговата липса, съответно, разрушава) сами представляват условие за възможност биологичният живот на едно градско население да бъде поддържан вън от морбидни опасности.

Така условията на живот и свързаните с тях биополитически проблеми, които поражда новата индустриална конюнктура през XIX в. във Франция, се явяват като притежаващи две лица: едното, демонстриращо биофизиологичните дадености на един колектив, а другото, проявяващо неговите морално-политически диспозиции, като едновременно повлияни от и влияещи на тези биофизиологични дадености. Оттук, биополитическата технология изобщо и биополитическите техники на градското пространство в частност се оформят като семейство от техники и технологии на обществото или по-точно на социалната връзка: доколкото заздравяването на морала е по същество лекуване на и превенция срещу социалните болести и епидемиите, които ерозират и разграждат здравината на едно колективно тяло – здравина, която е възприемана едновременно като биофизическа и социална. Ето защо можем да забележим, че една от формите, които приемат биополитическите техники на града е свързана с реконституирането на социалната кохезия посредством организиране на материалните и морални компоненти на разтърсваната от проците на индустриализация градска среда. Биополитическите операции в действителност произвеждат социално, чиято концептуализация е изработвана в термините на обществената хигиена и реинплантирана в оздравяването на градската биосоциална тъкан през техники за инфилтриране на хигиенни норми и навици у различни, пресметнато дефинирани сегменти от градското население.

Рефлексите и техниките на обществената хигиена възприемат моралното призвание на филантропичните стратегии по морализиране на работническата класа и стават една от най-важните писти, по които последните се разгръщат през XIX в. във Франция: хигиенизирането на работническото поведение е едновременно работа по оздравяване на условията на живот и учредяване на морални устои, които да поддържат социалната свързаност между различните социални класи. Така реформираното съгласно хигиенните принципи на чистота поведение има за функция да съдейства за възпроизводството на тези принципи в недрата на работническото всекидневие и – по силата на установения от филантропи и хигиенисти синкретизъм между морал и здраве – да работи в синхрон с изискванията на „социалната система”.

Накратко, санитарно издържаното съществуване на работниците е знак и сигурно условие за тяхната принадлежност към социалнополитическия порядък на френското общество; обратно, липсата на „елементарни хигиенни грижи” сочи недвусмислено не само вехнешко здраве, но и трансгресивно съществуване по маргините на социалното тяло и със самото това на модерната цивилизация като цяло; ето защо, то е и симптом за „социална опасност”, която управляващите трябва да вземат под внимание и да насочат всички усилия към нейното обследване, потискане, изкореняване.

В стратегиите за морализиране и хигиенизиране на работническата класа убеждението е, че измъкването на нейните представители от бедността, мръсотията и порока посредством жилищните политики на мъдрите индустриалци ще я въведе в царството на порядъчността и буржоазния морал, ще гарантира стабилността на моногамното семейство и по този начин ще осигури на самия индустриален ред здраво и безконфликтно възпроизводство. В тази връзка жилището е силно оръжие и умел инструмент в ръцете на работодателите индустриалци, които първи се заемат с последователна употреба на биополитически техники в изграждането на хигиенични ансамбли на обитаване (които могат да бъдат еднофамилни къщи от типа на т. нар. *pavillon-jardin* или нискоетажни блокове), където общият принцип е тясната пространствена и нормативна обвързаност на хабитата със самата производствена единица: предприятие и жилищна зона формират едно функционално разпределено, но взаимосвързано цяло, в което жилищната зона побира всички необходими за всекидневното съществуване елементи – от училище, през аптека и болница, до столова и спестовна каса. контролът върху тези измерения на работническото биологично и социално съществуване се реализира посредством формата, която приема неговия хабитат; по този начин последният има възможността да въздейства методично върху „навиците” на работническата „конституция”, за да създаде „добри и мъдри граждани” (по Пиер Жан Жорж Кабанис).

II. 5. Биополитизиране на хабитата.

Процесите и процедурите на изработване и разгръщане на биополитическите техники на хабитата заемат особено място в генеалогията на биополитиките на градското пространство. Въпреки че собствено властовите способности за конструиране на хабитата (разбран пределно общо като „жилище”) за целите на политически контрол върху здравето на едно градско население хронологически се появяват след техните аналози, прицелени върху интегралното градско пространство, те бързо придобиват относителна независимост и демонстрират своето централно място в областта на биополитическите стратегии. По тази причина те предполагат да им бъде отделено специално внимание.

Тази глава от дисертационния труд се съсредоточава върху няколко основни групи от биополитически техники на материално и символно конструиране на хабитата, които се организират около следните технологични оси: проветряване, функционално разделяне и разпределение на вътрешното пространство, количествено ограничаване на обитаващите групи, хигиенизиране на практиките на обитаване, санитаризиране на вещния свят на жилищното пространство. Така под „биополитизиране на хабитата” се разбира: 1) разгръщащите се през XIX в. и представени в примера на Франция процеси на неговото концептуализиране като обект, релевантен на проблемите на

обществената хигиена; и 2) изработването на специфични властови техники за конструиране и управление на неговата материална структура с оглед на хигиенните принципи и политическите задачи, на които трябва да отговаря така целената форма на хабитата.

Биополитическите техники на хабитата са елементи от по-глобалната технология на оздравяването на хабитата и съжителстват с много други, които засягат, например, изграждането на пространството на квартала (с неговите зелени площи, спортни зони, места за почивка, алеи за разходка, разстояния между жилищните сгради, както и архитектурната специфика на последните); в този смисъл те са призвани да оперират като производители на колективно здраве, въпреки че техните въздействия не се ограничават единствено до упражняване на власт върху колективни образувания, а контролират и биологичния живот и движенията на отделни тела. По тази причина бихме могли да кажем, че тези техники имат две страни – едната, насочена към микрополитически контрол върху съвкупности като едно население, с неговите различни сегменти, а друга прицелена в индивидуалните човешки тела, населяващи един хабитат. Накратко, така обособените техники притежават едновременно дисциплинарно и биополитическо лице. За целите на настоящото изследване обаче са обособени и разгледани единствено рефлексите, проблематизациите и практическите програми, които конституират тяхното действие като биополитически инструменти.

Два момента са от особено значение в комбинираното опериране на микровластови техники на колективното здраве: 1) радикално биополитическо рационализиране на хабитата от пространствата на колективна употреба до циркулиращите в него водни потоци, което извежда на преден план обектите на хигиенно внимание като повърхности, течности, миризми, практики, движения, нива на обитаваната площ, затворени и отворени зони, степени на замърсяване, изобщо „природата” на хабитата; 2) тъкмо въз основа на това рационализиране, и дори като негова функция, са мобилизирани инженерни способности за борба и „отстраняване” на потенциалните морбидни страни, които съдържа всеки сегмент на жилищното пространство – технически интервенции, намиращи своята нулева степен и точка на закрепване в образователното формиране на устойчиви диспозиции за поддържане на хигиенното равновесие. Подобно на дисциплинарната власт, която разчленява индивидуалното тяло на отделни, функционално определени негови части и го съчленява според поставяните цели, бързината и ефикасността, с която те трябва да бъдат постигнати, и така произвежда подчинени тела, биополитическата власт декомпозира хабитата на естествени и изкуствени сегменти, разлага го на микрофункции съгласно принципите на обществената хигиена, архитектурата и инженерните норми, и го сглобява отново, като по този начин се стреми да произведе контролирана и нормализирана среда, където човешкият живот да се развива едновременно съгласно неговата ендогенна логика и политическите цели, към които тя е насочена.

В началото на 1880-те години мишената, към която са насочени биополитическите техники на хабитата е по-конкретизирана от убегливата и неясна по състав миазма, но опасността, която тя представлява е много по-разпространена: тъй като микробът пребивава практически навсякъде, а не само там, където загиващи материи изпускат задушливи газове. Въпреки тази капитална трансформация в обективизирането на морбидния агент обаче аналитичните инструменти, чрез които е концептуализирана патологичната атмосфера на хабитата, до голяма степен заимстват от „старите” форми на

хигиенно внимание. Така с оглед на биополитическото конструиране на градския хабитат „микробната революция” води едновременно до продължаване на техниките, свързани с преследване на застоялия въздух (във всички техни форми – от осигуряване на добро циркулиране на въздух, слънце и вода, до нормиране на материалните форми на жилищното пространство), но с нова насоченост: целта вече се състои в унищожаване на микробните агенти, според специфичния за тях модус на съществуване.

II. 6. Обобщение.

Изследването, проведено във Втора част от дисертационния труд цели да покаже не специфичната множествена генеалогия на всички биополитически техники на организирането и контрола на санитарните измерения на населението в модерния, индустриален градски център – всяка от които препраща към разнообразни обекти на намеса, форми на отношение с тях, центростремителни оси и модалности на въздействие, – а да очертае в едно и също движение формата, в която те могат да бъдат мислени, и съответно формата, която самите те приемат в един или друг исторически момент. А именно, че независимо дали иде реч за циркулярното организиране на градската улична мрежа, за употребата на зелени площи за раздвижване на въздушните маси и изпомпване на вездесъщата влага или за изобретяването на желязното легло – сме изправени пред **рационално изградени практически рецепти за микрополитическо въздействие върху обекти от санитарната и медицинска конституция на градската среда на живот на едно население, както и върху сегменти от съвкупните практики на последното, за целите на многопосочния контрол над елементи от неговото съществуване като биосоциална реалност.** Следователно, помежду си биополитическите техники се родят по стил на опериране и на тази основа могат да бъдат теоретично и емпирично отграничени от други като дисциплинарните техники, техниките на сексуалността, техниките на себе си, на икономическото производство или на производството и употребата на знакови системи.

III. КЪМ БИОПОЛИТИЧЕСКОТО КОНСТРУИРАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ХАБИТАТ ПРЕЗ 1950-те И 1960-те ГОДИНИ В БЪЛГАРИЯ

Целта на **Трета част** от дисертационния труд е да бъдат проследени преносът (или вносът), възприемането и адаптирането, (пре)формулирането и мобилизирането на сегменти от биополитически техники на средата на обитаване, прицелени специално върху жилищното пространство (или хабитата), в ситуацията на изграждане на основите на социалистически форми на социален, политически, икономически и културен живот в България през 1950-те и 1960-те години.

Задачите във връзка с така дефинираната цел, които си поставя тази част, са няколко: да се изведат историческите условия за концептуализиране на търсената форма на социалистически хабитат, които правят възможни (и дори неизбежни) практическите биополитически рефлексии върху жилищното пространство; да се проследят контурите на общия стратегически режим, в

който са усвоявани и призвани да функционират биополитическите техники на социалистическия хабитат; да се потърсят формите, които приемат социалистическите биополитически техники, техните цели, модалности и привилегированите обекти на намеса, спрямо които те трябва да работят за конструиране на социалистическо жилищно пространство, годно да въздейства по позитивен и рационално програмиран начин върху биологичния живот на обитаващото го население; най-сетне, да се изявят микровластовите отношения, които така наблюдаваните техники се стремят да установяват и поддържат: като тези микровластови отношения ще бъдат търсени както на нивото на материалното изграждане и структуриране на жилищното пространство и неговите биополитически влияния върху определени страни на биологичното съществуване на колектива, така и на нивото на връзките, които трябва да бъдат установени между самите членове на този колектив и между тях и материалните форми и операции на хабитата – накратко, на нивото на търсените диспозиции, които населението трябва да усвоява и изявява във връзка с биополитически релевантното практикуване на жилищното пространство.

Ето защо стремежът на трета част от дисертационното изследване е да разгледа различни елементи на политическата рационалност, която определя и аргументира целите за постигане, както и процедурите по усвояване, преформулиране и мобилизиране на практическите способности за тяхното реализиране във връзка с привилегированите проблеми за отношението между „здравето на народа” и неговите „жилищни условия”.

III. 1. Съветският опит.

Ситуацията от първите години след Октомврийската революция в Съветския съюз представлява неизчерпаем резервоар от биополитически идеи за социалистическа България от поне от началото на 1950-те. Ето защо, преди да бъдат разгледани собствено биополитическите техники на социалистическия хабитат у нас, е необходимо да бъдат разгледани някои исторически условия, в които се появяват концептуализациите около възможността и организацията на социалистическо санитарно програмиране на хабитата и свързаните с него реалии, в противоположност на т. нар. „капиталистическо” отношение към здравето на населението.

Като цяло, отправната точка на съветската биополитическа рационалност, както и на мотивираните от нея стратегии за конструиране на градското пространство и на хабитата като негов възлов сегмент: социалистическото преустройство трябва да прекъсне антагонизма в натрупването на капитал и съответно половинчатото прилагане на санитарни мерки в градското пространство под формата на класови привилегии; изграждането на социалистическа обществена формация трябва да насочи биополитическите инструменти на буржоазията към всички групи в едно население, независимо от техния икономически или социокултурен статус и зони на обитаване.

Практическите принципи, които организират мобилизираните от съветската власт биополитически техники на градското пространство и хабитата, могат да бъдат открити в оформящата се още в началото на 1910-те години област на социалната хигиена. Последната, както настоява един от нейните най-значими апостоли – комисарят на народното здраве Николай Семашко, разглежда болестните феномени и процеси като тясно свързани със

социалните условия. Според Семашко, формулата микроб + организъм + (природна) среда = болест е безвъзвратно остаряла. На нейно място социалната хигиена поставя два основни социални фактора – жилищните условия и храненето – и се насочва към изучаването на тяхното състояние и влияние в съветското общество, за да изработва въз основа на наблюденията практически предписания за планомерно въздействие върху негативните, морбидни страни на социалните условия, а следователно и върху здравето на съветското население. Фундаменталното убеждение на социалните хигиенисти е, че човекът в действителност е „биосоциално същество“, а социалната хигиена постига съвкупни позитивни ефекти, като се намесва върху социалната среда и оттук върху индивидуалната биологична конституция. По този начин тя се превръща в „хигиена на социалния колектив“ и всеки лекар под нейния патронаж трябва да разбира „както от биология, така и от социология, да се занимава както с лечение на болестта, така и с нейната превенция“ (отново по думите на Семашко). Оттук бихме могли да заключим, че концептуализирането на специфичните области, към които са насочени инструментите за намеса на социалната хигиена, ги представя като конкретни проявления на биосоциалната среда или другояче казано, като особени сплави от биологични и социални фактори. По тази причина самите инструменти за намеса трябва да бъдат комплексни, за да могат да влияят върху така схванатата хетерогенност на средата. Нещо повече, тези инструменти трябва да функционират в превантивен режим или да имат профилактично въздействие, т.е. по-скоро да предпазват от заболявания, тъкмо като оздравяват морбидните страни на средата, и по този начин да повишават здравето на съветското население. Жилищните условия на населението, от своя страна, представляват подобен обект на намеса; тяхното концептуализиране в речника на социалната хигиена минава през термина „бит“, който освен тях включва всички сфери на живот на населението, които се намират извън сферата на производство.

В съветските санитарни стратегии „домът“ концентрира в себе си различни биополитически залози: безопасно организиране на свободното време, правилно развитие на възрастния, но и на детския организъм, поддържане на определени нива на индивидуално и колективно „благосъстояние“. Такива основания правят неизбежно и задължително усвояването и адаптирането на биополитическите техники на хабитата, които засягат както конструирането на неговата материална структура, така и нейното практикуване съгласно санитарните изисквания.

Техники на вентилиране: на първо място, уголемяване на площта на прозорците; но и чести проветрявания в зависимост от климатичните условия и сезона; проста мебелировка и стриктно избягване на претрупаността с вещи, които само отнемат от количеството чист въздух; най-после, въвеждане на дребни технически устройства като прословутата „форточка“, която да позволява постоянно проветряване на помещенията без да ги изстудява и която трябва да бъде отворена дори през нощта.

Техники на осветяване на жилищното пространство: те отново минават през прозорците, но са свързани със способността им да пропускат слънчева светлина и включват уголемяване на стъклата, тяхното редовно почистване, избягване на тежките и плътни пердета и като цяло на всякаква декорация около прозорците (като саксии с цветя, например), която, освен че отнема от въздуха, пречатства асептизиращото въздействие на слънчевите лъчи; боядисване на стените в светли полутонове; отново избягване на претрупаността, която

създава мрачни и влажни зони, за да може светлината да прониква безпрепятствено във всички помещения.

Техники на интериорните повърхности: мебели, под, стени, обекти от всякакъв род трябва задължително да бъдат гладки, без процеци и без излишни декорации, за да препятстват натрупването на прах и паразити (масите, например, трябва да са от лакирано дърво, с тънки крака и без орнаменти, за да пропъждат тъмните ъгли в стаята и да улесняват почистването на пода; леглото пък трябва да бъде желязно, тъй като дървеното легло акумулира влага и приютава различни паразити, включително дървеници, бълхи и въшки).

Техники на борба с праха: които включват освен неговото ежедневно почистване и избягването на различни мъхести материи в декорацията, които го складира и дори стават леговище на различни паразити. Не трябва да забравяме обаче, че всички тези техники по профилактично оздравяване на бита са разглеждани и представяни като същностно социалистически. Тяхното усвояване и мобилизиране е насочено както срещу здравните катастрофи на капитализма, така и срещу дребнобуржоазната хигиенна изостаналост и нейните остатъци във всекидневните поръци на градското и селското население.

Ето защо съветските биополитически техники се стремят да проникнат не само практиките на държавните институции, но и самото всекидневие на индивидите, като с това да превърнат последните в агенти на колективните инициативи по санитарно фундиране на изграждането на социализма. Директорът на Музея по социална хигиена към Наркомздрав съветва: „Поддържането на чистота в дома е дълг на всеки политически съзнателен гражданин. Това е важно не само за самия гражданин, но и за цялото общество”.

III. 2. Аксиоми на преноса и усвояването.

Тази глава описва измеренията и характерните особености на мобилизираните за построяване на „социалистически условия на живот” в България между 1950-те и 1960-те години биополитически техники на хабитата. За тази цел тя се спира на четири основни пункта: 1) приписваната на жилището обща биополитическа значимост, която се състои в преплитането на различни дисциплинарно-научни логики и управленчески стратегии; 2) ролята, която са призвани да играят насочени към здравето на населението различни по природа и произход инициативи, мерки и инструменти в така дефинираните залози на жилището и жилищното пространство; 3) тясно свързаните с тях и непрестанно изтъквани аргументи за необходимостта от „внедряване на челния съветски опит”, които почиват на специфично преформулиране на оформената в пресечната област между здравеопазване, жилищни политики и градоустройство ситуация „преди 9.IX.1944” и които правят възможно нахлуването, усвояването и утаяването на биополитическа проблематика в целите, проблемите и задачите, които са формулирани след тази дата и най-вече от началото на 1950-те години насетне – накратко, аргументите в полза на преноса и адаптирането на биополитически техники, стратегии и тактики; 4) формите, в които резултира този конюнктурен режим на технополитически заемки.

Проблематиката на хабитата се намира на пресечната точка между стремежа към построяване на социалистически обществен строй в България, – който да реализира т. нар. „основен закон на социалистическото общество”, т.е. „грижата за човека”, която да се изразява в „максималното задоволяване на

материалните и културни нужди на населението” – и императива за ускорена индустриализация, като „основен инструмент” на този стремеж. С условията за съществуване, които трябва да осигурява, жилището представлява основа за предоставяне на надеждна и здрава работна сила като основен ресурс за осъществяване на задачите, които налага индустриализацията. Накратко, жилището концентрира биополитически залози, от една страна, доколкото е разглеждано като пряко свързано с процесите на социалистическа индустриализация и проблемите на работната сила, които те поставят.

От друга страна обаче жилищното пространство е важен сегмент в друга биополитически мотивирана стратегия на социалистическото строителство (схванато пределно широко, като изграждане на социалистически строй), която е насочена към изграждане на социалистически форми на здравеопазване и която задължително минава през хигиенно реорганизиране на средата на съществуване и реформиране на здравнорелевантни страни от поведението на населението в България; или другояче казано през „оздравяване на средата и условията, при които живеят трудещите се” – „основен принцип на социалистическото здравеопазване”.

В тази стратегия иде реч за изработване на рационално-политическите матрици и оперативни режими на мащабните инициативи, които да установят определени властови отношения и порядък в санитарната конституция на т. нар. „населени места” – категория, създадена, за да обединява в едно стратегическо гнездо градски и селски пространства и населения с фундаменталната задача по снемане на наследената от капитализма противоположност между град и село – и по-общо в „труда и бита на човека”. Всичко това отново с оглед на ефикасното включване на последния в процеса на социалистическо строителство като работна сила. Сред тези матрици най-отличителни безспорно са глобалната стратегия по „хигиенизиране на населените места”, инициирана от 1952 г. насетне, и „профилактиката” като режим на функциониране на здравно-санитарните практики и технологии.

И в давата случая на биополитическо концептуализиране и операционализиране на хабитата в рамките на задачите по социалистическо преустройство на страната (относно жилищното строителство като инструмент за ускорена индустриализация и изграждането на социалистически форми на здравеопазване) хигиенната рационалност и способности играят централна роля. Но за да може те да се оформят, са необходими знаниеви ресурси, които са пренесени директно от опита на Съветския съюз и се оказват локално уместни, поради специфичната оценка, която различните форми на биополитическа рефлексия извършват относно „заварената ситуация” преди „победата на социалистическия строй у нас”. Тук на въоръжение са ключови стратегически и тактически формули и инструменти като профилактичното направление на социалистическото здравеопазване, тясната връзка между социалистическо управление, усъвършенстване на народното здраве и увеличаване на производителността на социалистическото общество за целите на социалистическо строителство, изграждането на „гъста мрежа” от санитарно-епидемични станции в цялата страна; силна хигиенна чувствителност към проблемите на масовото жилищно строителство поради политикономическия залог, който всяка жилищна единица представлява за социалистическото управление: да бъде инструмент за възпроизводство на физическите сили на „човека-работник”. Така в началото на 1950-те години постепенно се очертават контурите на преноса и усвояването на постоянноменящия се комплекс от санитарни, архитектурни и градоустройствени елементи на политическа

рационалност, които ще изиграят водеща роля при конструирането на биополитически техники за конструиране на социалистическия хабитат.

III. 3. Политикономия на биополитиката.

Тази глава си поставя за цел да задълбочи скицираните в предходната глава наблюдения върху отношението между организъм и среда, от една страна, а от друга, върху концептуализирането на това отношение през проблематиката за работоспособността на населението. Тези два пункта полагат стратегическите основи на рефлексията върху биополитическите техники и тактики на хабитата. Конкретната теза тук е, че биополитическото отношение към хабитата се оказва необходимо до голяма степен поради икономическата уместност на проблема за жилищните условия в общия стремеж на социалистическо строителство: уместност, която на свой ред бива прецизирана от специфичното поставяне на този проблем – от средата на 1950-те години насетне – в рамките на политикономическата рефлексия върху възпроизводството на работната сила.

От средата на 1950-те в хигиенистката микрополитическа рефлексия обширната дотогава категория трудоспособност започва да се мисли през елементи, които са пряко свързани с марксисткото концептуализиране на проблемите на работната сила – като биологичен и социален феномен, тясно свързан с особеностите на човека като биологичен вид, вплетен и действащ в определени социално-икономически условия, – и всички фактори, които могат да повлияят на нейното ефективно развитие за целите на социалистическото строителство. Биологичните измерения на човешкото съществуване се промъкват в политикономическата проблематика на производителните сили, тъй като представляват условия за протичане на процеса на труд, а оттук и за производителността на последния. Това обаче отваря пространство за нахлуване на политикономически концептуализации на самото биологично съществуване на човешкия вид през изтъкване на неговото конкретно битие като трудещо се същество и проблемите на възпроизводството на неговата работна сила: накратко, „човекът” бива концептуализиран като „живата производителна сила на обществото”. Нещо повече, тази тематика води до особено съсредоточаване на проблемите на санитарните интервенции върху проблемите на т. нар. временна нетрудоспособност, загубата на трудодни (човекодни) поради влошено здравно състояние (и съответно временна нетрудоспособност), активното дълголетие и ролята на „жилищния въпрос” при тяхното регистриране/разрешаване.

По-конкретно, възпроизводството на работната сила има възлово място в социалистическото строителство, тъй като се явява елемент от съкупното обществено възпроизводство. Елементарната единица на възпроизводството на работната сила е самият работник, схванат като „притежател на умствена и физическа енергия”, която бива изразходвана в процеса на производство на блага и която подлежи на индивидуално възпроизводство. Съвкупността от работници, от своя страна, дава по-глобалната фигура на възпроизводството на обществената работна сила, като възпроизводство на „трудоспособната част от населението”, от която зависи самото обществено възпроизводство или цялостното възпроизводство на населението.

В този смисъл, операциите по биополитическа намеса като цяло – и по-конкретно на санитарните мероприятия по оздравяване на средата на обитаване и способите за конструиране на хигиенично жилищно пространство – намират

своя политикономически пункт на оформяне и закрепване в т. нар. „определящ стадий” от възпроизводството на работната сила, който се изразява в „поддържането, запазването и възстановяването на здравето, живота и трудоспособността на човешкия индивид, в придобиването и натрупването на производствен опит, знания и трудови навици” и чийто най-важен елемент е самото производство на работната сила (или „непосредственото производство на работната сила”).

Заедно с това обаче – и парадоксално – биополитическите техники на града и хабитата трябва да се справят със санитарните проблеми, които донася ускорената индустриализация, като спомагат за нейното развитие. Но при второ приближение този парадокс донякъде се разсейва и социалистическата биополитическа рационалност, чиито фрагменти можем да открием в различните техники, започва да изпъква като образувание от разнородни тактически елементи, сред които централни са необходимостта от оздравяване на средата за целите на производството на работна сила и императивът за ускорена индустриализация като инструмент за социалистическо строителство и следователно за повишаване на здравното състояние на населението. Така при конструирането на конкретни биополитически стратегии, вместо да се подбуждат взаимно и да неутрализират своите противоречия в някакво диалектическо движение, където колективно здраве и промишленост се взаимодопълват и развиват, тези разнородни тактически елементи по-скоро съществуват в постоянно напрежение, като в зависимост от специфичната историческа конюнктура надделява ту единият, ту другият. И усвояването, изработването и мобилизирането на биополитически техники на населеното място и хабитата неизбежно отразяват състоянието, в което се намира това напрежение.

III. 4. Техники на населеното място.

Тази глава от дисертационния труд изследва биополитическите техники на населеното място, като се съсредоточава само върху онези от тях, които третираят елементи на неговото пространство и то с оглед на ефектите, които те има върху жилищната среда; тъй като въпреки своята относителна обособеност, последната се оказва тясно свързана с биосоциалните условия на съществуване, в които е поместена и които конституират населеното място. С това самото жилище издава своята биополитическа природа именно като **хабитат**, т.е. като нещо повече от изкуствено оформено пространство, категорично отделено от други подобни чрез своята материална структура като стени, под, покрив, а именно – като специфична биосоциална среда на съществуване, която е проектирана и изградена, за да влияе многообразно върху физиологичните особености на човешкия организъм, тъкмо поради своята иманентна свързаност с по-всеобхватни биосоциални фактори, самите те елементи от средата, която представлява населеното място (за което свидетелства по многозначителен начин оперативната в комуналната хигиена и в архитектурата формула „свързване на външната среда с жилището”).

Като цяло, биополитическите техники на населеното място, мобилизирани за целите на социалистическото преустройство, третираят пространството без оглед на неговата специфика на градско или селско. Това произтича не от някаква липса на чувствителност относно тези специфики, а от необходимостта да се „ликвидира с вековната противоположност между града и

селото”, като материалните условия на живот на селското население се издигнат до това на градското. Следователно общите санитарни проблеми, на които трябва да отговарят биополитическите техники, са разглеждани като характерни за всяко населено място.

Биополитическото конструиране на населеното място като пространство на обитаване включва техники на регулиращ контрол, които могат да бъдат обособени в четири основни подобласти според целите, които си поставят, и спрямо обектите от средата, върху които въздействат: на проветряване, на ослънчаване (инсолация), на опазване на въздуха на населеното място от замърсяване, на борба с шума. Така конкретните техники са организирани около няколко технологични ядра като: зонироване, регулиране на въздушните маси в населеното място, санитарно планиране и преобразяване на уличното пространство, хигиенно мобилизиране на зелени площи вътре в населеното място и извън него, изложение и на жилищните сгради, регулиране на отстоянията между тях самите и между всяка сграда и уличните площи и други.

Основното следствие, до което достига изследването в тази глава е, че биополитическите техники на населеното място и с особена сила насочените към градското пространство – с неговия устремен механичен прираст на населението, механизация и химизация на промишлеността, териториално разрастване – са призвани да отговарят на предизвикателствата, които поставят тези проблеми, т.е. да „лекуват” болестните дисфункции на модерната среда, но преди всичко да я оздравяват, като оперират в същностно профилактичен режим. Пространството на населеното място, схванато като комплексна биосоциална среда, налага „постоянна бдителност” (според един характерен израз) относно влиянието на нейните разнообразни фактори върху човешкия организъм и колективното здраве; а тази бдителност трябва да резултира в „системно програмиране и внедряване” на биополитически техники и устройства на обитаваното пространство именно като „едни от мерките на масовата обществена профилактика”, които да произвеждат своите асенизиращи ефекти преди появата на всяка дисфункция. Към края на 1960-те години населените места и най-вече градовете вече неотклонно са концептуализирани в биополитически термини като „сложни организми”, сред чиито основни органи фигурират жилищата. Без техниките на санитарен контрол върху различни аспекти от биосоциалната среда, в която е поместен този организъм, самото му функциониране би било застрашено, а с това и постигането на непосредствените задачи по социалистическо преустройство на България.

III. 5. Техники на хабитата.

Подобно на техниките на населеното място, биополитическите рецепти за практическо въздействие върху жилището като среда на обитаване могат да бъдат групирани според доминиращата област на микровластова намеса в следните категории: техники, центрирани върху осигуряването на оптимална инсолация; техники на проветряване и осигуряване на оптимален въздушен обмен на жилищното пространство; техники за борба с шума; техники на превантивно дезинфекциране на жилищната площ; техники на оздравяване на средата през реконфигуриране на формите на обитаване и оттук на отношенията между всекидневна практика на обитаване и жилищно пространство – всички те имат капитално значение по отношение на останалите технополитически

операции, доколкото полагат материалните основи на жилищния ансамбъл, върху който да бъдат въвеждани другите биополитически намеси.

По-конкретно, биополитическите техники на определяния в санитарно-инженерните рефлексии на различните протагонисти като „социалистически“ хабитат се оформят около следните технологични ядра: функционално диференциране на жилищното пространство за целите на регулирането на въздушните потоци в него и на изолирането на морбидните процеси, локализирани най-вече в т. нар. „санитарно-кухненски възел“; въвеждане на тактически пробиви за по-ефикасно проветряване на жилището като прозорци и други вентилационни отвори; въвеждане на тактически пробиви за осигуряване на по-ефикасното ослънчаване, в което отново централно място заемат прозорците – и по-специално големината тяхната остъклена част, но също: инсолационни пробиви във вътрешността на хабитата през остъкляване на врати, които водят до неосветени площи, благоприятно географско изложение на сегментите на жилищната единица според продължителността и степента на огряване на жилищния терен, уместна и пестелива подредба на мебели и вещи в интериора; санитарно проектиране на мебелния свят, с който да бъде населен хабитатът, осигуряване на минимална светла височина на стаите; шумоизолиране на жилището през намеси върху стени, подове, разпределение на стаите, прозорци, строителни материали и други.

Предвид разгледаните в тази глава положения и развития на мерките по изграждане на здравно издържани жилищни условия за целите на социалистическо строителство в България от 1950-те и 1960-те години, дисертационното изследване стига до заключението, че с оглед на стратегиите по управление на биоикономическото възпроизводство на населението и усъвършенстването на неговото здраве и производителност разгледаните биополитически техники на хабитата – с техните операции, механизми, способности, устройства – се подчиняват на общата цел за производство на стандартизирани в санитарно отношение жилищни пространства; като хигиенните намеси и ефекти са търсени и локализирани именно на нивото на това „социалистическо съдържание“ на жилището – функционално разпределено пространство, слънчеви и просторни (но по икономичен и рационален начин) помещения, здравословна въздушна атмосфера, условия за отдых без шумови дразнения. Само че формата, в която трябва да се реализира това съдържание е тази на произвеждания през хигиенно „нормиране на жилищния фонд“ хабитат, т.е. на специфична, биополитически конструирана среда на съществуване, която да въздейства регулативно и нормализиращо върху здравето на населението като съвкупност от индивиди, притежаващи биологичен организъм. Централността на този пункт изпъква по особено отчетлив начин в положението на хигиенната рефлексия по проблема, че „жилището несъмнено е най-съвършеното средство за приспособяване средата към изискванията на организма“. Не трябва да пропускаме обаче, че самите „изисквания на организма“ се превръщат в релевантни знаниеви обекти в рамките на същата тази рационалност, която доставя ресурси за изобретяването на тактики и способности за конструирането на среда, която да се съгласува с тях. Тъй като преди да бъдат задействани по позитивен начин елементи като слънчевата радиация и въздушните потоци, те трябва да бъдат отчленени като конституенти на средата, тъкмо доколкото притежават способността да влияят върху други подобни конституенти, но вече на човешкото биологично съществуване, като зона на дишане, терморегулация, имунобиологична реактивност, заболяемост, възстановяване на силите на организма и прочее. В

едно и също движение техниките на санитарен контрол обособяват областите на намеса и оздравителните операции върху тях.

III. 6. На борба за висока санитарна култура.

Биополитическите техники на хабитата който, привлича особено политическо внимание в качеството му на пространство, в което се реализира процесът на „непосредственото производство на работна сила” (като основен „стадий” на процеса на възпроизводството на работната сила), трябва да работят по посока на реорганизирането на неговите биосоциални и биоинженерни измерения, за целите на оптимизиране на този процес, а оттук и на съвкупния производствен процес. В тази работа самите техники са призвани да въвеждат нови форми и отношения, през които да се материализира регулиращият санитарен контрол върху здравето на населението.

Структурата на биополитически реорганизиания хабитат обаче не би могла да произвежда от само себе си всички оздравителни ефекти и по тази причина се налага да бъде допълвана от съответстващи ѝ санитарни диспозиции у самите обитатели. Иначе казано, в стратегиите по регулиращ контрол върху здравето на населението за целите на социалистическо строителство биополитическата организация на жилищното пространство като жизнена среда се нуждае от другия полюс на биополитическа намеса, а именно от санитарно реформиране на поведението на обитаващото население, където централно място заемат стратегиите, тактиките и способите по хигиенно морализиране на поведението на това население.

Така тази глава от дисертационния труд се съсредоточава върху санитарните рефлексии върху техниките, способите, инструментите, стратегиите и тактиките, ориентирани около биополитическия полюс по реформиране на поведението на населението за целите по производството на „здравни навици”, които да функционират в съзвучие с биополитически организираното пространство на социалистическия хабитат. По този начин тези „навици” трябва да стабилизират и възпроизвеждат оздравителните операции на хабитата и заедно с това да формират у отделните индивиди и семейства комунистическо отношение към индивидуалното и колективното здраве, според което усърдното поддържане на домашната хигиена и спазването на хигиенните правила и норми относно практикуването на хабитата спомага за усъвършенстване на здравето на неговите обитатели, а посредством това – на целия колектив; с което пък се спомага за по-сигурно постигане на конкретните задачи по изграждане на социализъм в България, доколкото се осигурява здрава и трудоспособна работна сила и са минимизирани икономическите загуби на трудодни за народното стопанство.

Анализът се съсредоточава основно върху стратегиите, организирани около инициативата за „хигиенизиране на населените места” от началото на 1950-те години и свързаното с нея „всенародно движение за висока санитарна култура”; върху формите на намеса, които предвижда тази стратегия, инструментите за внедряване на здравни практики под формата на устойчиви автоматизми, с които си служи; върху формите на отношение към различни страни на хабитата, които се стреми да установи в поведението на различни групи, най-вече сред селското население; както и върху различните проблеми, които регистрира под формата на „здравна изостаналост” – проблеми, които съпътстват разгръщането на тази стратегия поне до края на 1960-те години. В

тази връзка заключението е, че всички тези стратегии и тактики по оздравяване посредством реформиране на различни страни от поведението на населението у нас трябва да бъдат разглеждани като отворени (т.е. незавършени в разгръщането си), променливи и в постоянно движение. Ако операциите на биополитическите техники на хабитата все пак могат да кристализират в относително стабилните форми на материалната база на жилищните условия, то успехите на тактиките по морално реформиране на тяхната употреба са осъдени на много по-голяма несигурност и крехкост поради убегливостта или упоритостта на хетерогенните им всекидневни практикувания на жилищното пространство: изглежда при усилията по конструиране на социалистическа жилищна среда на обитаване тези разнообразни практикувания се подлагат по-трудно на кодифициране и трансформация, в сравнение с елементи на жилищната среда като географско изложение, потоци от въздушни маси или кубатура.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Заключението резюмира основните пунктове от проведенния в дисертационния труд анализ, които могат да бъдат изложени по следния начин: историко-социологическото изследване на генеалогията на биополитическите техники на градското пространство и на разнородните рефлексии върху тяхното конструиране показва, че техния произход може да бъде проследен поне до зараждането на обществената хигиена и нейното влияние върху инженерните, архитектурни и градоустройствени програми за решаване на санитарните проблеми, които стоят пред едно население в ситуация на ускорена индустриализация и урбанизация; в тази ситуация здравето на населението се оказва политико-икономически залог основно поради неговата тясна свързаност с нуждите на капиталистическото производство от здрава и благонадеждна работна ръка, както и от стабилен политически ред, който е разглеждан като следствие от морализиращите ефекти от спазването на хигиенните правила и норми от индивиди и групи. В ситуацията на социалистическо строителство в България през 1950-те и 1960-те години тези биополитически техники биват възприети за целите на оздравяващо изграждане на социалистическо населено място и жилищно пространство в качеството им на среда на съществуване, като хетерогенният на социалистическите инициативи произход на тези техники бива отвоюван от т. нар. „капиталистическо минало”: стратегии, тактики, рецепти за практическа санитарна намеса върху средата на обитаване на едно население биват мобилизирани в рамките на ускореното индустриализиране на страната като основен инструмент за нейното социалистическо преустройство. В тези операции ключово място заема т. нар. „челен съветски опит”, където инструментализирането на биополитически техники вече е протекло според същите принципи на пренаписване на тяхната множествена генеалогия и усвояването на функциите, които тези техники са имали в една ситуация, където здравето на населението като работна сила е трябвало да бъде произвеждано за целите на регулярното натрупване на капитал в производствения процес. Така самата „микробиологична” модалност на биополитическите намеси бива пренесена в ситуация, която от една страна се противопоставя експлицитно на капиталистическата експлоатация и доминация, но от друга се стреми да бъде шампион по биополитизиране на всекидневното съществуване на населението в областта на града и хабитата.

ПРИНОСИ

1. Изработен е комплексен методологически подход за изследване на биополитическите форми на регулиращ контрол въз основа на приближено реконструктивно четене на разнороден корпус от текстове на Мишел Фуко, като се изтъква централната роля на понятието техника за анализ на властовите отношения, стратегии, тактики, управленчески рационалности. Този методологически подход е адаптиран за изследване на здравните аспекти както при конструиране на градското пространство, така и в исторически ситуации на социалистическо управление. Апробирането на този метод в дисертационното изследване показва, че той може да бъде използван за бъдещи изследвания в областта на санитарното конструиране на града.

2. Извършен е задълбочен реконструктивен анализ на генезиса и формите на биополитически техники за конструиране на градското пространство и хабитата през проследяване на различни рефлексии върху обектите и модалностите на намеса в привилегирания случай на френския XIX век. Този анализ позволи да бъде изтъкната ключовата роля на политикономическите функции на биополитическия контрол върху пространството на обитаване, както и да бъдат прояснени техните моралнополитически залози; изведени са основни линии на биополитизиране и трансформация в технополитическите операции на хигиенизирането на града и жилището. С това бе постигнато по-прецизно обективизиране на операциите, които целят биополитическите техники на града.

3. Разгледани са концептуалните и конюнктурни условия за възможност биополитически техники на града и хабитата да бъдат пренесени и усвоени в социалистическа България от 1950-те и 1960-те години. Проведено е историко-социологическо изследване на биополитическата рамка, в която се изгражда градско и жилищно пространство в условията на социалистическо строителство в България, през изследване на пресечните точки между хигиенни, инженерни, архитектурни и градоустройствени рефлексии върху конструирането на санитарно издържано жилищно пространство в качеството му на среда на съществуване (хабитат). С това се постига аналитична и емпирична яснота относно спецификата във функционирането на определен регион от властови техники, а именно властовите техники, които били призвани да регулират биологичния живот на българското население като политикономически ресурс.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Hristov, Momchil, « Biopolitiques de l’habitat socialiste. Le privé comme objet gouvernemental dans les politiques de l’Etat bulgare des années 1950 et 1960 », in : *Histoire@Politique. Politique, culture, société*, No. 07, janvier-avril, 2009, sur <http://www.histoire-politique.fr/>
2. Христов, Момчил, „Мишел Фуко и историческата социология на социализма” – В: сп. *Критика и хуманизъм*, бр. 2/2009.
3. Hristov, Momchil, « Socialisme, communisme, totalitarisme : quelle différence pour une recherche historique du point de vue moral ? », in : *Meta*, Vol. I, No. 2, 2009.
4. Христов, Момчил, „Мишел Фуко и либералната идея за гражданско общество”, В: сп. *Критика и хуманизъм*, бр. 2/2010.
5. Христов, Момчил, „Интерпелация и/или субективация: социалистическият субект между Фуко и Алтюсер”, В: сп. *Социологически проблеми*, бр. 3-4/2011.
6. Христов, Момчил, „Фигури на народа при Фуко: народът като властови обект”, В: сп. *Критика и хуманизъм*, бр. 1/2012.
7. Христов, Момчил, „Биополитиката като техника и технология”, В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”*, Книга Социология, Том 104, С., 2013.